

Ethiek de basis

Noordhoff

Wieger van Dalen

4^e druk

Ethiek de basis

Morele competenties en normatieve
professionaliteit

Wieger van Dalen

Vierde druk

Noordhoff Groningen/Utrecht

Ontwerp omslag: Michiel Uilen

Omslagillustratie: Sasun Bughdaryan, AdobeStock

Cartoons: Auke Herrema

Pagina 92: Willem Elsschot, *Het Huwelijk/Le Mariage*, Pelckmans uitgevers nv, 2019

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB
Groningen of via het contactformulier op www.mijnnoordhoff.nl.

De informatie in deze uitgave is uitsluitend bedoeld als algemene informatie. Aan deze informatie kunt u geen rechten of aansprakelijkheid van de auteur(s), redactie of uitgever ontleen.

0 / 21

© 2021 Noordhoff Uitgevers bv, Groningen/Utrecht, Nederland.

Deze uitgave is beschermd op grond van het auteursrecht. Wanneer u (her)gebruik wilt maken van de informatie in deze uitgave, dient u vooraf schriftelijke toestemming te verkrijgen van Noordhoff Uitgevers bv. Meer informatie over collectieve regelingen voor het onderwijs is te vinden op www.onderwijsauteursrecht.nl.

This publication is protected by copyright. Prior written permission of Noordhoff Uitgevers bv is required to (re)use the information in this publication.

ISBN (ebook) 978-90-01-73885-3

ISBN 978-90-01-73884-6

NUR 737

Woord vooraf

In 1995 constateerde de Nederlandse filosoof Hans Achterhuis dat het moderne milieudebat doordrenkt was met een constant gemoraliseer over hoe we behoren te werken en te leven. Toen was dit een opzienbarende uitspraak. Nu, 25 jaar later, kunnen we gerust zeggen dat het moreel beoordelen van ons werk en leven, een constante factor is geworden in onze samenleving. Dit betekent dat studenten die zich voorbereiden op een professioneel functioneren in welk beroep dan ook, moeten beschikken over een morele gereedschapskist waarmee ze de morele vragen in hun werk kunnen aanvatten. Deze kant van het vak wordt ook wel *normatieve professionaliteit* genoemd; het vermogen om morele vragen zorgvuldig te formuleren, te overdenken en te beantwoorden. Een afgestudeerd professional kan niet meer zonder.

In dit boek komen de termen duurzaamheid en maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) niet voor. Ten eerste omdat deze begrippen een moraliserend effect hebben op een gesprek. Daarmee wordt onder tafel geschoven wat ik juist op tafel wil hebben, namelijk de vraag: wat is verantwoord gedrag in deze situatie? Ten tweede omdat duurzaamheid en MVO veel morele keuzes op managementniveau opleveren, maar veel minder vragen op het niveau van de beginnende professional. En dit boek is juist geschreven voor deze laatste groep, de beginnende afgestudeerde.

In tegenstelling tot wat gangbaar is, gebruik ik in dit boek de formulering 'hij of zij' als ik over een mens in de derde persoon enkelvoud spreek. Het is mijn morele overtuiging dat een gelijke behandeling van de seksen, ook in een tekst, belangrijker is dan de veelgehoorde argumenten van teksteconomie en leesbaarheid.

Veel mensen hebben een bijdrage geleverd aan dit boek, soms zonder dat ze het zelf weten. Ten eerste zijn daar de studenten die me elk jaar weer verrassen met waardevolle opmerkingen en inzichten. Daarnaast zijn er mijn collega's Pascal de Vries, Ad Marijs en Huib Zegwaart, met wie ik samen mag werken; en Harry Donker, wiens vertrouwen in een goede afloop van grote waarde is geweest. Dank daarvoor.

Schoonebeek, voorjaar 2020
Wieger van Dalen

Inhoud

Inleiding 7

1 Moraal begint bij je mening 11

- 1.1 Je mening komt vanzelf 12
 - 1.2 Hoe werkt dat als je samenwerkt? 18
 - 1.3 Morele competenties 21
 - 1.4 Ethiek en professioneel functioneren 23
- [Samenvatting 26](#)

2 Ethiek levert nieuwe argumenten 29

- 2.1 Wat zijn morele argumenten? 30
 - 2.2 Normen, waarden en deugden 32
 - 2.3 Ethiek: hoe weeg je argumenten? 36
 - 2.4 Moreel argumenteren betekent gevoelig denken 38
- [Samenvatting 41](#)

3 Verantwoordelijkheid: ethiek voor jezelf 43

- 3.1 Samenwerken: zo werkt dat 44
 - 3.2 Verantwoordelijkheid in actie 48
 - 3.3 Verzachtende en verontschuldigende omstandigheden 53
- [Samenvatting 55](#)

4 Rechtvaardigheid: ethiek voor het samenleven 57

- 4.1 Waarom hebben we rechten? 58
 - 4.2 Rechten vergelijken 60
 - 4.3 Rechtvaardigheid is het erkennen van gelijkheid 64
- [Samenvatting 71](#)

5 Zelfbeschikking en autonomie: ethiek voor de Ander 73

- 5.1 Vrijheid: dat mag je zelf weten 74
 - 5.2 Zelfbeschikking: dat kun je zelf weten 77
 - 5.3 Autonomie: dat moet je zelf weten 80
- [Samenvatting 87](#)

6 Integriteit: ethiek voor de professional 89

- 6.1 Moraal en integriteit 90
 - 6.2 Integriteit is een deugd 93
 - 6.3 De moraal van je vak 98
- [Samenvatting 103](#)

7 Moreel beraad: ethiek voor het samenwerken 105

7.1 Individuele morele ontwikkeling 106

7.2 Moreel beraad: gezamenlijke morele ontwikkeling 112
Samenvatting 117

8 Systematische morele beoordeling van een situatie 119

8.1 Formuleren van een morele vraag 120

8.2 Gevoelig denken 122

8.3 Stappenplan voor moreel oordelen 124
Samenvatting 127

Literatuur 128

Bijlage 1 Grondwet van het Koninkrijk der Nederlanden 2002 (hoofdstuk 1) 130

Register 134

Over de auteur 137

Inleiding

Morele meningsverschillen tref je overal aan, thuis en op het werk. Als een morele discussie onderdeel is van je werk, is het zaak goed beslagen ten ijs te komen. Functioneren in een moreel debat is onderdeel van je professionaliteit. Vandaar dat een morele competentie, de vaardigheid moreel verantwoord gedrag te vertonen, onderdeel is van elk curriculum in het hoger onderwijs. Dit boek richt zich erop te leren begrijpen wat je zelf al vindt. Het wil je leren hoe je kunt uitleggen aan een ander waarom je een bepaalde morele mening hebt. In de eerste twee hoofdstukken van dit boek worden de krijtlijnen van het speelveld van de moraal getrokken. We leggen uit wat een morele mening is en wat het hebben ervan betekent voor je samenwerken. Daarmee wordt ook duidelijk waarom een morele mening zo vaak een discussie uitlokt.

Het leerproces dat dit boek beoogt, loopt langs drie routes. De eerste route is die van de conceptuele verheldering van morele begrippen; de theorie dus. Een groot deel van dit boek bestaat uit het uiteenrafelen van de betekenis van morele containerwoorden als verantwoordelijkheid, rechtvaardigheid en integriteit. Het idee hierachter is dat je eerst de woorden waarmee je je morele mening vormgeeft, goed moet begrijpen. De ene verantwoordelijkheid is de andere verantwoordelijkheid niet. Rechtvaardigheid kan héél verschillende zaken betekenen. Als je de nuances van het woord begrijpt, doorzie je ook beter de nuances van je mening, en wellicht de nuances in andermans mening. De hoofdstukken 3 tot en met 6 zijn vooral gericht op het begrijpen van begrippen. Ze moeten bestudeerd worden met de bedoeling en als resultaat het te snappen.

Een tweede route waarmee we onze morele mening beter leren uitleggen, is de methode van een beheerste confrontatie met de mening van een ander. De vragen en opdrachten in dit boek en op de ondersteunende website (www.ethiekdebasis.noordhoff.nl), zijn geschreven om in samenwerking te maken. Ze hebben steeds zo'n vorm dat je in aanraking komt met andermans morele oordeel. Deze confrontatie werkt verhelderend omdat hij relateert en omdat hij zicht geeft op nieuwe argumenten en afwegingen. Waarschijnlijk kun je van je studiegenoten meer leren dan van dit boek. Gebruik die mogelijkheid.

Een derde route van het leerproces is de 'terloopse' confrontatie met morele vergezichten. Dit gebeurt door middel van allerlei quotes, reflectievragen, introductievragen bij elk hoofdstuk, voorbeeldcasussen en soms zelfs morele tips. Deze elementen zijn bedoeld om terloops tot je te nemen. Soms zullen ze je verder helpen. Soms zullen het open deuren zijn die je al lang kent. En soms zullen het open deuren lijken die later veelbetekenend zijn. Bestudeer deze elementen zoals je een nieuwe klasgenoot tegemoet treedt; wees nieuwsgierig en laat je verrassen, maar maak er geen studie van.

In de hoofdstukken 7 en 8 ten slotte brengen we theorie en praktijk bij elkaar. In hoofdstuk 7 leggen we uit hoe een moreel leerproces eruit kan zien door twee modellen van morele ontwikkeling weer te geven. In hoofdstuk 8 door een stappenplan te bespreken waarin alle theoretische kennis is geïntegreerd.

Verontwaar-
diging is
een gevolg
van, geen
reden voor
een moreel
oordeel.

1

Moraal begint bij je mening

Je mening; wat is dat eigenlijk?

Waarom word je kwaad over gedrag van een ander?

Hoe weet je wat je vindt?

Waarom vind je wat je vindt?

Telt je mening altijd mee?

Ben je het altijd met jezelf eens?

Wat is ethiek? Wat is moraal? Het zijn twee begrippen waarmee we een bepaalde manier van kijken, een zienswijze op ons leven aanduiden. Wat die zienswijze is, die morele kijk, zetten we uiteen in dit eerste hoofdstuk. Moreel kijken begint bij het hebben van een mening. In paragraaf 1.1 leggen we uit wat je aan het doen bent als je moreel kijkt en bespreken we het resultaat van moreel kijken. We noemen het resultaat van moreel kijken een moreel oordeel. Vervolgens geven we vijf kenmerken van morele oordelen om deze oordelen beter te herkennen. Met behulp van deze kenmerken kunnen we in paragraaf 1.2 de begrippen 'ethiek' en 'moraal' omschrijven. Het wordt dan ook duidelijk waarom er over morele kwesties altijd zoveel gedoe is. In de laatste twee paragrafen bespreken we waarom kennis van ethiek en moraal soms nodig is in je dagelijks werk (1.4) en wat je in dit boek dus kunt leren (1.3).

1.1 Je mening komt vanzelf

Iets goed of slecht vinden is eigen aan het dagelijks leven. Meerdere keren per dag spreken we onze waardering of onze afkeer uit over iets dat we meemaken. We *beoordelen* de wereld om ons heen. Zo'n oordeel kan gaan over een auto die kapot gaat (balen!), over de macaroni die je eet (héérlijk) of over gedrag van mensen. Als zo'n oordeel gaat over gedrag van mensen en hoe ze met elkaar omgaan, dan spreken we van een *moreel oordeel*. In een moreel oordeel spreek je uit wat je behoorlijk vindt van jezelf en van anderen. Je geeft aan hoe je verwacht dat die ander met jou of anderen om zou moeten gaan. We geven drie voorbeeldzinnen waarin zo'n oordeel besloten ligt.

- De docent statistiek laat je nou nóóit eens een keer uitpraten!
- Ik vind het wel lullig dat Chris de verkering uitmaakte via WhatsApp.
- Ellen, kon je nu niet éven op me wachten voordat je naar de trein loopt?

Je verwacht dat je kunt uitspreken in de statistiekles. Je verwacht dat Chris de moed heeft persoonlijk de relatie te beëindigen. En je verwacht dat Ellen even op je wacht als je beiden naar het station moet. Uit deze alledaagse voorbeelden blijkt dat moreel oordelen een onderdeel is van het dagelijks leven. Het is zo normaal zelfs, dat het oordelen vaak vanzelf gaat. Je denkt er niet over na vóórdat je het doet. We noemen zo'n moreel oordeel dat vanzelf komt, een *intuïtief moreel oordeel*. Zoals het woord al zegt, oordeel je automatisch, net zoals fietsen automatisch gaat. Het valt niet op dat je het doet.

Moreel oordeel

Intuïtief moreel oordeel

En intuïtief moreel oordeel is een moreel oordeel dat kant-en-klaar ontstaat in je bewustzijn zonder dat je erover na hoeft te denken.

Echter, als de ander het niet met je eens is, dan valt het op dat je oordeelt. Stel je voor dat een klasgenoot reageert: *'Nou ja, ik snap dat wel hoor, dat de docent je onderbreekt. Zij moet de les ook voor de anderen interessant houden.'* Je intuïtieve morele oordeel wordt dan bewust. Het gebeurt dan vaak dat er een gesprek ontstaat, of een discussie, over het standpunt. Omdat we deze discussies en de standpunten beter willen begrijpen, gaan we nu eerst kijken hoe morele oordelen er uitzien.

REFLECTIEVRAGEN

- 1.1 Welke morele oordelen heb jij uitgesproken de afgelopen dagen? Schrijf er een paar op, precies zoals je ze uitsprak.
- 1.2 Gebruikte je een indirecte formulering of een heel duidelijke uitspraak?

Wat is dat, een moreel oordeel?

Moreel oordeel

We geven vijf kenmerken waarmee we morele oordelen kunnen herkennen.

1 Een moreel oordeel gaat over menselijk gedrag

Een moreel oordeel gaat altijd over *gedrag van mensen*. Het betreft niet de kwaliteit van een laptop, het gaat niet over het mooie weer of over de spannende film van gisteravond. Morele oordelen zijn een oordeel over gedrag van mensen. Als een hond jou bijt, dan voel je wellicht van alles, maar een moreel oordeel in deze situatie gaat over de eigenaar van de hond ('Je mag hem niet loslaten!') of over jezelf ('Ik had niet over het hek moeten klimmen').

2 Een moreel oordeel overstijgt het individuele

Wat ik voor mij goed vind om te doen, verwacht ik ook van jou. En dat wat ik in jouw gedrag afkeur, kan ik zelf ook niet maken. Dit snappen alle kinderen op de wereld. Als de één een snoepje mag, dan mag de ander het ook. We noemen dit het *universaliteitsprincipe*. Het universaliteitsprincipe houdt in dat morele oordelen inherent veralgemeniseerbaar zijn. Een morele uitspraak over iemand in een situatie is meteen een uitspraak over alle mensen in dezelfde situatie. Als Kevin en Charlotte te laat de klas binnenkomen en een uitbrander krijgen van de docent, dan verwacht iedereen dat Kayley, die daarna nog binnenkomt, ook een uitbrander krijgt. Als dit niet gebeurt, kijkt iedereen vreemd op. Ja toch?

Universaliteits-
principe

1

Iedereen snapt het universaliteitsprincipe.

3 Een moreel oordeel is normatief

Een moreel oordeel gaat over hoe je *behoort* te handelen. Het schrijft voor wat je moet doen. Echter, een voorschrift hoe je behoort te handelen kan ook een recept zijn om koekjes te bakken. Dat schrijft immers ook voor wat je moet doen. En een recept volgen is niet wat we gewoonlijk moreel handelen noemen. Daarvoor is een vierde kenmerk van moreel oordelen nodig.

Als je met een vinger naar een ander wijst, wijzen er drie terug.

4 Een moreel oordeel is gericht op het goede

Morele oordelen zijn gericht op zaken die op zichzelf goed of nastrevenswaardig zijn. Begrippen als vrijheid, rechtvaardigheid, eerlijkheid, inzet; het zijn allemaal zaken waarvan je niet verder hoeft uit te leggen waarom ze goed zijn. Gecombineerd met de andere kenmerken betekent dit dat morele oordelen altijd gaan over goed samenleven.

Goed
samenleven

5 Een moreel oordeel kan morele verontwaardiging veroorzaken

Een laatste kenmerk van morele oordelen is dat het een heel specifiek soort emotie, *morele verontwaardiging*, los kan maken bij mensen. Je kent het wellicht zelf wel dat je boos wordt als iemand je oneerlijk behandelt. Het oordeel 'dat is niet eerlijk' veroorzaakt een verontwaardiging. Deze verontwaardiging is een gevolg van het oordeel en niet het oordeel zelf. De verontwaardiging is dus ook geen reden voor het oordeel. De wijze waarop je behandeld wordt, is niet immoreel omdat je er verontwaardigd over bent. Je bent verontwaardigd omdat je immoreel behandeld wordt. Een moreel oordeel is geen gevoel. Het brengt wel vaak een bepaald gevoel met zich mee.

Morele
veront-
waardiging

Verontwaardiging is een gevolg van een moreel oordeel, geen reden ervoor.

1

Wat doe je als je oordeelt

Morele oordelen hebben iets te maken met bepaalde gevoelens, maar ook weer niet. Dit vraagt om de nodige verheldering. Wat gebeurt er nu precies als je een moreel oordeel hebt? Om dit begrijpen, maken we een onderscheid tussen drie verschillende zaken:

- 1 Subjectief. Je *voelt* dat je het oneens bent met de ander. Het oordeel brengt een bepaald gevoel met zich mee.
- 2 Objectief. Je weet wat je mening is. Je *kent* je oordeel.
- 3 Normatief. Je *oordeelt* dat iets goed of slecht is. Je vindt dat het goed is.

Subjectief

Dit lichten we toe. De begrippen subjectief en objectief ken je wel. Subjectief is wat je voelt in je binnenste, wat je ervaart. Niemand kan daar bij. Het is alleen van jou. Je kunt bijvoorbeeld zeggen dat je hoofdpijn hebt, maar een ander kan jouw hoofdpijn niet voelen! Zelfs als degene tegen wie je het zegt, reageert met 'Ik heb ook hoofdpijn', dan nog hebben jullie niet dezelfde hoofdpijn. Jullie hebben elk je eigen hoofdpijn. Dat is altijd zo bij subjectieve zaken. Ieder heeft een eigen ervaring, een eigen subjectiviteit.

Kennis van de ervaring is niet de ervaring.

Objectief

Heel anders ligt dit met objectieve zaken. Objectief is juist buiten jou, onafhankelijk van jou en voor iedereen hetzelfde. Kennis, bijvoorbeeld, is onafhankelijk van wie het heeft. Het kan in een boek staan. Je kunt het leren. De kennis verandert daar niet door. Het blijft hetzelfde, ook als je klasgenoot het ook leert. Je hebt dan beide dezelfde kennis. Kennis is objectief zeggen we dan. Er is één waarheid, één objectieve manier van kennen (los van het feit dat het niet altijd lukt om deze waarheid te vinden).

TIP

Moreel oordelen gaat onopgemerkt.

Bijzondere vermelding in deze bespreking betreft de op zich ware uitspraak '*iedereen heeft een eigen waarheid*'. In sociale opleidingen wordt geleerd dat iedere cliënt zijn of haar eigen waarheid heeft. Hiermee wordt bedoeld dat het niet uitmaakt of overtuigingen van een cliënt waar of onwaar zijn. Het heeft geen zin erover te zeggen of het 'waar' of 'onwaar' is wat een client zegt. Als je met de cliënt in gesprek wilt blijven en deze wilt helpen, dan moet je aansluiten bij de beleving van de cliënt, en uitgaande van de uitspraken van de cliënt, een ontwikkeling opbouwen die de cliënt verder helpt. Deze ontwikkeling is een persoonlijke, een subjectieve ontwikkeling,

maar daarmee niet minder relevant. In de sociale sector gaat het juist daarom. Daarom is het uitgangspunt, ieder heeft een eigen waarheid.

Ieder heeft een eigen waarheid.

Een groot probleem voor de moraal is dat we denken dat het bij deze twee categorieën, subjectief en objectief, blijft. Dat er alleen subjectieve ervaringen zijn en objectieve kennis is, en niets meer. Hiermee vallen morele oordelen tussen wal en schip. Morele oordelen zijn namelijk niet subjectief en niet objectief. Objectief zijn ze niet, want we kunnen het kennen van onze oordelen niet uitbesteden aan een deskundige. Iedereen moet zelf zijn of haar mening vormen. Maar subjectief kunnen ze ook niet zijn. Als je morele oordeel alléén een kwestie is van 'wat je van binnen voelt', dan hoeven we er geen discussie over te voeren. Je kunt immers niet discussiëren over 'hoe jij je voelt'. Dat is alleen van jou. Het is onzinnig om te zeggen 'Ik vind het onzin dat je hoofdpijn hebt'.

Moreel oordelen is niet 'voelen wat je vindt'.

Een moreel oordeel is dus niet subjectief en ook niet objectief. Maar wat is het dan wel?

Een moreel oordeel is normatief. We kijken nogmaals naar het onderscheid subjectief, objectief, normatief om beter te begrijpen wat normativiteit betekent. We beginnen met subjectiviteit.

Normatief

Een gevoel is wat het is. Je bent je ervaring. Jij en je gevoel vallen samen. Jij bent niet te onderscheiden van je gevoel. In subjectiviteit is jouw ervaring alles wat er is. Er is niets méér dan het gevoel dat er is. Het is een punt die samenvalt met zichzelf. A rose is a rose is a rose. Bij objectiviteit ligt dit anders. Kennis is altijd kennis van iets. Je hébt kennis. Je bent niet de kennis. In objectiviteit onderscheiden we dus twee zaken; degene die kent, en dat wat gekend wordt. Objectiviteit is een verbinding tussen kenner en gekende. Het is een lijn die het een verbindt met het ander.

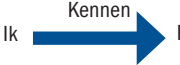
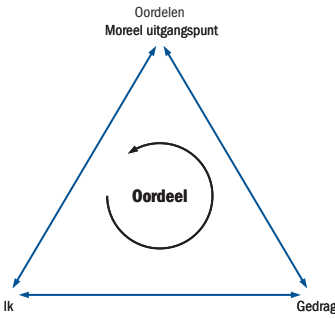
A rose is a rose is a rose

— Gertrude Stein

Dus subjectiviteit kun je je voorstellen als een punt en objectiviteit als een lijn tussen twee punten. In normativiteit wordt er weer iets toegevoegd. Het wordt een driehoek; een verbinding tussen drie punten. In een moreel oordeel vergelijk jij (punt 1) het gedrag waarover je oordeelt (punt 2), met morele idealen, principes (punt 3). Dit oordelen is een toekennen van een betekenis (goed of niet goed) aan het gedrag waarover je oordeelt, door het te vergelij-

ken met de morele principes. In figuur 1.1 zie je de verschillen tussen de drie processen subjectiviteit, objectiviteit en normativiteit in je bewustzijn.

FIGUUR 1.1 Verschillende processen in je bewustzijn

Proces	Wat doe je?	Resultaat	Visueel
Ervaren (subjectiveren)	Je ervaart een binnenwereld in je bewustzijn	Gevoelens	Voelen
Kennen (objectiveren)	Je representeert een buitenwereld in je bewustzijn	Feiten (kennis)	
Oordelen (normeren)	Je geeft betekenis aan gedrag door het te verbinden met idealen, principes	Morele oordelen	

Morele principes

Deze morele principes die tevoorschijn komen in een moreel oordeel, zijn universeel. Niet in de betekenis van universele natuurwetten maar wel in de betekenis dat mensen van over de hele wereld ze herkennen als onderdeel van goed samenleven. We lichten dit toe aan de hand van een voorbeeld. Als je bijvoorbeeld een moreel oordeel uitspreekt: *'De docent statistiek behoort je uit te laten spreken.'* Dan zeg je eigenlijk, *'Het principe respect voor de ander is onvoldoende aanwezig in het gedrag van die docent, daarom keur ik dit af.'* Je verbindt het gedrag van die docent met het principe *respect voor anderen* en je oordeelt niet-goed. Dit oordeel is niet jouw gevoel en het is ook niet jouw kennis. Dit oordeel is een goed of slecht vinden in het licht van het universele morele principe respect voor anderen.

Goed samenleven

Waaruit bestaat een oordeel?

Een moreel oordeel is een proces waarin jij een standpunt uitvoert, een oordeel *voltrekt*. In dit proces ben jij betrokken. Jij bent actief degene die het moreel oordeel uitvoert. Je naam staat eronder; jij bent er verantwoordelijk voor. De Amerikaanse filosoof John Dewey formuleerde het onderscheid tussen subjectiviteit, objectiviteit en normativiteit als volgt: Je bent jezelf, je kent jezelf, en je kiest jezelf.

John Dewey

Je bent jezelf. Je kent jezelf. En je kiest jezelf.

— John Dewey

Het wordt nu ook duidelijk waarom de woorden subjectief en objectief niet geschikt zijn om morele oordelen te beschrijven. Enerzijds zijn morele oordelen persoonlijk in de betekenis dat ieder ze zelf te voltrekken heeft. Oordelen is iets wat jij zelf doet, en in die zin is het van jou afhankelijk. Anderzijds zijn de morele principes op basis waarvan je oordeelt, helemaal niet persoonlijk. De morele principes, de idealen, zijn juist uitwisselbaar en uitlegbaar aan anderen. De verzamelnaam voor alle idealen en principes is morele uitgangspunten. Een belangrijk kenmerk van morele uitgangspunten is dat ze universeel zijn!

Een moreel uitgangspunt is een omschrijving van iets dat op zichzelf nastrevenswaardig is betreffende menselijk samenleven.

Moreel uitgangspunt

We geven in figuur 1.2 een aantal voorbeelden van morele uitgangspunten die op zichzelf nastrevenswaardig zijn. Om het verschil duidelijk te maken met andere belangrijke zaken die echter niet op zichzelf nastrevenswaardig zijn, maar belangrijk omdat ze andere dingen mogelijk maken, zetten we die er in de kolom naast.

FIGUUR 1.2 Voorbeelden van morele uitgangspunten en erop lijkende zaken

Morele uitgangspunten	Zaken met een extern doel die erop lijken
Een goed leven	Veel verdienen
Eerlijk zijn tegen je vrienden	Kleding die anderen ook dragen
Inzet (op school)	Je diploma
Vriendschap	Veel vrienden hebben
Ik wil de wet niet overtreden	Een boete ontlopen
Gezondheid	Gezond eten
Je moet dieren met respect behandelen	Smakelijk hondenvoer
Aandacht voor je medemens	Aandacht van je medemens

Het wordt nu ook duidelijk wat morele oordelen zijn.

Een moreel oordeel is een waardering van menselijk gedrag aan de hand van morele uitgangspunten.

Moreel oordeel

In morele oordelen zijn altijd morele uitgangspunten herkenbaar. Soms worden ze expliciet genoemd in een oordeel. Bijvoorbeeld als je zegt dat iets niet eerlijk is of onrechtvaardig. Eerlijkheid en rechtvaardigheid zijn twee voorbeelden van morele uitgangspunten. Vaak ook blijven morele uitgangspunten impliciet in een uitspraak. Als iemand uitroept 'Belachelijk!' is het duidelijk wát die persoon vindt maar waarom hij of zij dit standpunt heeft, is onduidelijk.

Een moreel oordeel kun je uitwisselen als kennis en voelen als een emotie.

Wat gebeurt er als je morele oordelen uitspreekt tegen elkaar? Een moreel oordeel kun je uitwisselen als kennis en voelen als een emotie. Een moreel oordeel kan voor meerdere mensen gelijk zijn. En dat kunnen we weten van elkaar. Over morele oordelen kun je het immers eens zijn. Dit eens zijn over morele oordelen vergt wel het nodige overleg. Je moet goed met elkaar praten voordat duidelijk is dat je het eens bent over een moreel oordeel. In paragraaf 1.2 leggen we uit hoe zo'n gesprek over morele oordelen eruitziet en wat daarvoor nodig is.

REFLECTIEVRAGEN

- 1.3 Schrijf een aantal uitspraken op waarmee je het de laatste tijd eens was.
- 1.4 Hoe weet je nu dat je het eens was met die persoon of die uitspraak? Beschrijf het proces dat zich afspeelde bij jou toen je het eens was. Hoe ging dat? Wat gebeurde er?
- 1.5 Welk gedrag roept bij jou morele verontwaardiging op? Waarover maak jij je druk?

1.2 Hoe werkt dat als je samenwerkt?

Omdat een moreel oordeel gebaseerd is op morele principes die universeel zijn, strekt een moreel oordeel zich uit buiten jou als persoon. Een moreel oordeel overstijgt het individu. Wat zijn hiervan de gevolgen?

Morele oordelen verleiden tot een gesprek

Stel je bijvoorbeeld voor dat er in een projectgroep een gesprek ontstaat over de vraag of je op tijd moet komen. Zo'n gesprek goed voeren betekent het uitspreken van oordelen, het onderbouwen van je oordeel met argumenten, het wegeven van deze argumenten et cetera. In zo'n gesprek herzie of nuanceer je je eigen oordeel wellicht ook. Wat je dan doet, is niet het leren kennen van een gezamenlijke buitenwereld (objectief), of het ervaren van een persoonlijke binnenwereld (subjectief), maar een *samenstellen* van een met anderen gedeelde *tussenwereld*. In een gesprek vorm je je eigen morele oordeel en vormen de anderen hun oordeel en bespreek je de overlap en de verschillen van de oordelen. In zo'n gesprek wordt duidelijk waarover je het eens bent met elkaar, en in hoeverre je het oneens bent. Zo'n gedeeld moreel oordeel van meerdere mensen of een groep noemen we *moraal*.

Buitenwereld
Binnenwereld
Tussenwereld

Moraal

Moraal is het geheel van gedeelde morele oordelen van een groep dat ontstaat in een gesprek. Het is het geheel van morele regels waaraan wij onszelf en anderen in redelijkheid gehouden achten.

Een moreel gesprek leidt tot een moraal

Het woord moraal is gevallen. Vaak wordt dit woord in een adem genoemd met ethiek. Dat is ook niet zo gek, want oorspronkelijk betekenen de woorden hetzelfde. Ethiek komt van het Griekse woord 'ethos' en moraal van het Latijnse 'mores'. Beide woorden betekenen 'gewoonte, gebruik'. En het Grieks en Latijn zijn nu eenmaal de talen waarin voor het eerst in onze cultuur systematisch over onze zeden werd nagedacht. Vandaar dat we het woord ervoor uit die talen hebben overgenomen. Hiermee zijn we meteen gekomen op het verschil in betekenis tussen ethiek en moraal. Moraal is, zo hebben we gezien, het geheel van morele regels. Het begrip *ethiek* reserveren we voor de betekenis 'studie, de wetenschap van de morele regels'.

Ethiek is de wetenschap die moraal bestudeert en die tracht de moraal verder te helpen door nieuwe argumenten te ontwikkelen en te gebruiken in afwegingen.

Ethiek

Uit deze omschrijving van moraal wordt duidelijk dat de moraal kan verschillen tussen groepen mensen. En dat kennen we ook in ons leven. Je komt bij een vriend of vriendin thuis en merkt dat de mores daar anders is. Op vakantie in een ander land word je ook geconfronteerd met de andere zeden en gebruiken. En – en nu komen we bij de doelstelling van dit boek – in je vakantiebaantje of op je stageplek zal ook blijken dat men er specifieke morele verwachtingen heeft over hoe je met elkaar en met de klanten omgaat. Elke organisatie en elk vakgebied heeft zijn eigen verzameling morele oordelen, zijn eigen moraal.

Morele
verwachtingen

Normen en waarden zijn universeel. Het zijn de morele oordelen die verschillen tussen mensen.

De moraal van een familie, organisatie of cultuur wordt vaak aangeduid met de *normen en waarden*. Dit is een onjuiste term want het zijn niet de normen en waarden die verschillen, maar de morele oordelen van die groep. In Nederland bijvoorbeeld, is men van oordeel dat je elkaar aan behoort te kijken als je met elkaar spreekt. In veel Aziatische landen is de moraal dat je dit juist niet doet. Dit zijn verschillen in morele oordelen, verschillen in moraal tussen deze landen. In beide landen draait het om respect voor de ander. Respect is het universele morele principe dat deze landen wel degelijk delen. Een ander woord voor universele principes is normen en waarden.

Normen en
waarden

TIP

Spreek je verwachtingen uit. Formuleer wat je van een ander verwacht.

Normen en waarden zijn universeel. Iedereen is voor respect. Iedereen is ook voor individuele vrijheid. Echter, de afweging tussen respect en vrijheid in specifieke situaties kan verschillen in verschillende culturen. Het zijn dus niet de normen en waarden die verschillen maar de moraal, dat wil zeggen: de verzameling morele oordelen in concrete situaties, die verschilt tussen (groepen) mensen. Wat betekent dit voor het gesprek over moraal?

Het gesprek over moraal is overal

Moraal is het product van een gesprek in een groep. De moraal van een groep is nauw verbonden met het voeren van een gesprek. Maar als we zeggen dat moraal leidt tot gesprek, dan heeft het woord gesprek hier een heel brede betekenis. Het kan een echt gesprek zijn tussen twee studenten die afspreken dat ze op elkaar wachten voordat ze naar de trein gaan. Het kan een docentenvergadering zijn van twintig mensen met een voorbereid agendapunt waar al veel discussie over is geweest, en waarin de voorzitter aankondigt dat men

'nu tot een besluit moet komen'. Het kan een hogeschool of universiteit zijn waar al maanden op allerlei wijzen gepraat wordt over of men op moet treden tegen digitaal pesten op het computernetwerk binnen de instelling. Maar er is ook sprake van een continu moreel 'gesprek' in de samenleving. Als samenleving vormen en hervormen wij voortdurend onze moraal door middel van interactie en communicatie. Op maatschappelijk niveau gebeurt dit onder andere door de televisieprogramma's waar we naar kijken, de politici die we aanhoren of de kranten die we lezen. Zo is er in de afgelopen jaren veel gepraat over onze verantwoordelijkheid voor het milieu.

REFLECTIEVRAAG

1.6 Sla een krant open en kijk. Welke morele oordelen liggen besloten in de koppen of de artikelen?

Het gesprek over moraal noemen we vertoog

De betekenis van het woord 'gesprek' is hiermee zo opgerekt, dat we een nieuw woord voor dit verschijnsel introduceren. We gebruiken het woord *moreel vertoog* om aan te geven dat een groep mensen interactie heeft en daarmee haar moraal vormt. Het woord interactie kan hier nog van alles betekenen: roddelen in de koffiepauze, politieke debatten, whatsappen met je vrienden, ingezonden stukken in de krant, tv kijken et cetera.

Moreel vertoog

Het moreel vertoog is het geheel aan communicatie en interactie waarin mensen hun morele oordelen, en daarmee hun moraal, vormen en op elkaar afstemmen.

De informatie- en communicatierevolutie die de afgelopen drie decennia heeft gewoed, heeft grote invloed op dit maatschappelijk vertoog. In de tijd dat jullie ouders verkering hadden, spraken ze elkaar met tussenpozen van een paar dagen of meer. Als er onbegrip of onenigheid was, fietsten ze die avond naar huis en zeurden tegen een broer of zus. De volgende dag belden ze misschien met de huistelefoon die centraal in het woonhuis stond, waardoor een gesprek niet privé was. Vergelijk dit met de snelheid van communicatie nu. Op de fiets naar huis whatsapp je met vrienden, of juist met je vriend(in), die er op dat moment ook over whatsapp met anderen. Als je thuiskomt kun je op social media al lezen dat het misverstand is opgelost, of je leest dat de verkering over is...

Het moreel vertoog is nu veel intensiever dan dertig jaar geleden.

Ook in organisaties zijn de gevolgen van de informatie- en communicatierevolutie zichtbaar. Via het office-pakket heeft heel de afdeling inzicht in de agenda van de leidinggevende en we werken allemaal op een flexibele werkplek. Het gaat er niet om dit als vooruitgang of achteruitgang te kwalificeren. Punt is dat de vorm waarin het moreel vertoog wordt gevoerd, verandert en wij veranderen mee. Kortom, in onze cultuur en in ons werk is de moraal doorlopend onderwerp van gesprek en daarmee is de moraal doorlopend in ontwikkeling.

We zijn continu in interactie met elkaar en vormen continu onze moraal.

Het voeren van een gesprek is niet alleen belangrijk voor het vormen van onze morele oordelen en onze moraal, maar ook voor ons professioneel functioneren. Elk beroep brengt zijn eigen morele kwesties met zich mee die een competente professional moet kunnen oplossen. Het is dus belangrijk dat we het morele gesprek goed kunnen voeren. Dat we vaardige gesprekspartners zijn, voor onszelf en voor onze collega's. In de laatste paragraaf bekijken we wat je moet kunnen om hierin goed te functioneren.

Professionals

REFLECTIEVRAAG

1.7 Wat was de laatste keer dat je een gesprek had over een moreel onderwerp? Beschrijf het onderwerp, de vorm van de interactie en het verloop van het gesprek. (Tip: het is nooit langer dan een of twee dagen geleden.)

1.3 Morele competenties

Wat moet je eigenlijk kunnen om een gesprekspartner te zijn in het morele vertoog? Kort samengevat komt het erop neer dat je zelf moreel moet kunnen nadenken en redelijke argumenten moet kunnen geven. Voor dit nadenken is het allereerst belangrijk dat je je morele intuïtie de baas wordt.

Morele intuïtie parkeren

Als je in een situatie terechtkomt waarover een moreel oordeel mogelijk is, dan komt dat oordeel meestal ook 'vanzelf'. Je kent vast wel het verschijnsel dat iemand iets doet en dat je daar meteen wat van vindt. Je hoeft niet na te denken over wat je oordeel is. Je weet het meteen. We noemden dit in paragraaf 1.1 een *intuïtief moreel oordeel*. Ieder mens heeft een morele intuïtie waarmee hij of zij in staat is direct en zonder al te veel na te denken te oordelen over een situatie. Echter, onze morele intuïtie is als een automatische piloot. Zij doet het prima, 95 procent van de tijd, maar je moet haar wel op tijd uitschakelen. Let wel, je morele intuïtie is niet fout, zij schiet alleen tekort bij ingewikkelde situaties.

Intuïtief moreel oordeel

Er zijn een aantal redenen waarom dit oordelen met behulp van je morele intuïtie tekortschiet in het functioneren van een professional:

- 1 Je morele intuïtie is niet uit te leggen aan anderen.
- 2 Als je alleen intuïtief oordeelt, kun je niet leren van je fouten en successen.
- 3 Je intuïtie bereidt je niet voor op nieuwe situaties.

Je morele intuïtie laat je in de steek in je nieuwe baan.

Morele vraag

We zien, kortom, een noodzaak tot het expliciet formuleren en onderbouwen van je morele oordeel. De manier waarop we dat doen, is door het morele oordeel te beschouwen als een antwoord op een morele vraag. We formuleren een vraag en kijken of we goede argumenten kunnen vinden om tot een antwoord te komen waar we achter staan. Dat is de functie van het stellen van een morele vraag. Het is een hulpmiddel om een proces op gang te krijgen waarin je je oordeel beter onderbouwt.

TIP

Als je een gesprek over morele standpunten hebt, verwoord dan je ervaringen die met je oordeel samenhangen.

Redelijke argumenten vinden

We beschouwen ons morele oordeel als een antwoord op een *morele vraag*. Dit is niet vanzelfsprekend en ook niet altijd eenvoudig, maar het is een hulpmiddel om ons oordeel beter te onderbouwen en uitleggen aan anderen, en waarin we beter kunnen oordelen in situaties die we nog nooit hebben meegemaakt. Een morele vraag moet een onderzoek op gang brengen dat je verder brengt in het begrijpen van een morele kwestie. We leggen dit uit aan de hand van een voorbeeld.

Als een docent erg boos wordt en in de emotie van boosheid vloekt in de klas, kun je van oordeel zijn dat dat niet mag. De redenen waarom je dat vindt, kunnen verschillen. Er zijn dus verschillende morele vragen die je hierbij kunt stellen:

- Mag een docent vloeken in de klas?
- Mag je vloeken in de klas?
- Mag een docent zijn of haar boosheid uiten in de klas?

Deze vragen wijzen in verschillende antwoordrichtingen. De eerste vraag wijst in de richting van de specifieke verantwoordelijkheid die een docent heeft voor een klas. De tweede vraag wijst veel meer op de algemene norm dat vloeken in het openbaar niet hoort. En de derde vraag gaat weer over andere zaken, namelijk de verantwoordelijkheid voor het leerproces en de rol van persoonlijke emoties. Misschien vind je wel dat studenten niets te maken hebben met de persoonlijke sores van een docent en dat hij of zij jullie er ook niet mee moet lastigvallen.

Dit is een voorbeeld van een situatie waarover je kunt oordelen 'dat hoort niet', maar je kunt dat om heel verschillende redenen vinden. Je kunt dus hetzelfde standpunt hebben maar om verschillende redenen. Je bent het dan niet echt met elkaar eens, al lijkt dat wel zo. En dit wordt een probleem als je in gesprek gaat over dat oordeel. Als je aan je desbetreffende docent of medestudenten wilt vertellen wat je vindt, moet je ook vertellen waarom je dat vindt. Je moet weten waar je oordeel eigenlijk over gaat. Om daar achter te komen moet je een morele vraag formuleren waar je intuïtieve oordeel een antwoord op kan zijn. Probeer maar eens. Welke van de drie hiervoor gestelde vragen vind jij het belangrijkste om te beantwoorden? Of vind je moreel niets van de situatie en dus geen van de drie vragen de moeite waard?

Morele argumenten

Als je hetzelfde oordeel hebt, hoef je nog niet hetzelfde uitgangspunt te delen.

Als je weet welke vraag jij belangrijk vindt, kun je op zoek gaan naar redelijke argumenten om tot een bevredigend antwoord te komen. Je bent dan op zoek naar de redenen waarom je vindt wat je vindt. De verzamelnaam voor morele redenen is 'morele uitgangspunten', die we al bespraken in paragraaf 1.2. In het volgende hoofdstuk gaan we verder in op deze redenen voor een moreel antwoord maar eerst kijken we in de volgende paragraaf naar de gevolgen van moraal voor je functioneren als professional.

REFLECTIEVRAAG

1.8 Herinner je een moment uit je leven waarvan je nu zegt: dat had ik anders moeten doen? Waardoor kwam het dat je over het hoofd zag wat je later wel bent gaan zien? Wat is er bij jou veranderd?

1

1.4 Ethiek en professioneel functioneren

Elke beroepsgroep heeft zijn eigen moraal. Dit heet dan de beroepsmoraal. Deze toont zich in details van gedrag en kun je herkennen als je leden van de beroepsgroep bij elkaar ziet, bijvoorbeeld in de opleiding. Op de School of Education (pabo) is de sfeer open en communicatief, want een leerkracht moet gemakkelijk communiceren met allerlei mensen. Op de opleiding voor Social Work is men ook open, maar meer individualistisch ingesteld. Er is meer diversiteit, want omgaan met verscheidenheid is een belangrijke vaardigheid voor sociaal werkers. En op de bouwkundeopleiding hecht men meer waarde aan de fysieke omgeving (het fietsenhok is er veel netter dan elders) en men is er precies. Elke beroepsgroep wordt gekenmerkt door bepaalde waarden die voor dat beroep belangrijk zijn.

De moraal van de professional kun je zien.

Voor moreel functioneren is het belangrijk om jezelf te verbinden met jouw morele argumenten. Als je spreekt in een moreel gesprek toon je wie je bent, en wat je belangrijk vindt. Je laat jezelf kennen. Mensen die dit kunnen, zichzelf laten kennen, noemen we integer. Integere mensen durven zich te laten kennen in hun morele oordelen. Ze weten dat professioneel functioneren ook een persoonlijk functioneren is, niet in de betekenis van subjectief maar in de normatieve betekenis. Je mag jezelf verbinden aan je professionele handelen. Als je dat durft, noemen we dat integriteit.

Integriteit

Je gedrag toont, toetst en vormt wie je bent.

De relatie tussen morele uitgangspunten en gedrag is door de Amerikaanse filosoof John Dewey omschreven als:

- 1 Gedrag op basis van morele uitgangspunten onthult aan anderen wie je bent en graag wilt zijn. Men leert je kennen.
- 2 Gedrag op basis van morele uitgangspunten is ook een toets voor je persoon. Sta je voor wat je belangrijk vindt? Maak je het waar, ook als het moeilijk wordt? In moeilijke tijden leer je jezelf kennen.
- 3 Gedrag op basis van morele uitgangspunten vormt de persoon. Het uitvoeren van gedrag vergroot de kans dat je daarna hetzelfde gedrag vaker vertoont. Als het je lukt je mannetje (v/m) te staan in een moeilijke situatie, wordt de kans groter dat je later dat succes herhaalt. Je ontwikkelt jezelf.

Morele uitgangspunten zijn niet de heipalen waarop je karakter rotsvast is verankerd. Het zijn eerder de bouwstenen van je karakter die je aan de buitenkant kunt zien. Ze tonen zich in dagelijks gedrag en zijn doorlopend zichtbaar. Dit is niet vrijblijvend en het vergt zelfrespect en moed om dit te realiseren. Wat betekent dit, dat je moedig moet zijn in een moreel gesprek?

Zelfrespect

Moed is een vorm van persoonlijke inzet die altijd wordt gewaardeerd door anderen. Als je iets durft ben je moedig. Toch is er ook een verschil tussen durf en moed. Iemand die met een elastiek om de enkels van een hoge kraan afspringt, heeft ongetwijfeld veel durf, maar we noemen zo iemand niet moedig. Wat is dan het verschil tussen durf en moed?

De moraal van de professional kun je zien.

Het verschil tussen durf en moed zit hem in het kennen van de redenen waarom je je vrees overwint. Alleen als je een morele reden hebt om je angst te overwinnen, dan toon je moed. Moed is dus altijd gericht op het moreel juiste, het goede. Neem bijvoorbeeld de situatie dat een kat hoog in de boom is geklommen en er niet meer uit durft. Als je hoogtevrees hebt, pak je niet zo snel een ladder om het dier te redden. Maar als het je morele overtuiging is dat een dier in nood geholpen moet worden, en als je omwille van die morele overweging met knikkende knieën de ladder opgaat, dan ben je moedig. Moed is dus het welbewust overwinnen van je angsten omwille van een morele reden.

Moed

Moed is het onder ogen zien van je angsten, ze omwille van een morele overweging overwinnen en dit omzetten in gedrag.

Als je je zelf onder ogen komt, accepteer je dat je bang bent, en kiest om dit te overwinnen, dan kies je wie je bent. Je vormt jezelf. Je wordt wie je bent.

Het valt niet mee te worden wie je bent.

— Albert Camus

Moed heeft alles te maken met zelfrespect; als het een ontbreekt, ontbreekt het ander ook. En als je moedig bent, draagt dit bij aan je zelfrespect. Hiermee wordt duidelijk dat ethiek over niets minder gaat dan je ziel.

We kunnen nu het grote plan van het boek in een schema opstellen:

- 1 Om onze morele competentie te verhogen, moeten we onze morele oordelen beter onderbouwen.
- 2 Hiertoe formuleren we een morele vraag, waarop ons intuïtief moreel oordeel een antwoord kan zijn.
- 3 Deze vraag gaan we vervolgens systematisch beantwoorden.
- 4 In het proces van het systematisch beantwoorden van de vraag komen de relevante morele argumenten boven water.

Schema van het
boek

1

A Return to Love

Our deepest fear is not that we are inadequate.
Our deepest fear is that we are powerful beyond measure.
It is our light, not our darkness, that most frightens us.
We ask ourselves, who am I to be brilliant, gorgeous, talented, and fabulous?
Actually, who are you not to be?
You are a child of God.
Your playing small doesn't serve the world.
There's nothing enlightened about shrinking so
that other people won't feel insecure around you.
We are all meant to shine, as children do.
We are born to make manifest the glory of God that is within us.
It's not just in some of us, it's in everyone.
And as we let our own light shine,
we unconsciously give other
people permission to do the same.
As we are liberated from our own fear,
our presence automatically liberates others.

Marianne Williamson, 1996

REFLECTIEVRAAG

1.9 Waar ligt jouw kracht? Waarmee kun je moeiteloos beginnen zonder dat je twijfelt dat je zult falen?

Samenvatting

1

Moreel oordelen gebeurt dagelijks in ons leven. Om morele oordelen te begrijpen maken we een onderscheid tussen drie processen in ons bewustzijn:

- ervaren (subjectief)
- kennen (objectief)
- oordelen (normatief)

Het resultaat van het oordelen heet een moreel oordeel en heeft de volgende kenmerken. Een moreel oordeel:

- gaat over gedrag van mensen
- is inherent veralgemeeniseerbaar
- is normatief, het schrijft voor
- is gericht op het goede
- roept een specifiek soort emotie op

Morele oordelen genereren bijna automatisch een gesprek. Dit gesprek vindt in gezinnen, in organisaties en in de samenleving plaats op allerlei verschillende manieren. We noemen dit gesprek het moreel vertoog.

Professionals moeten vaardig zijn in het morele gesprek. Hiervoor zijn drie morele competenties noodzakelijk:

- het stellen van morele vragen
- het geven van morele argumenten
- jezelf kennen en accepteren, kortom: moedig zijn

‘Wat is je mening?’
